

VEENBULTENACTIVITEIT IN GEMERT

door Huub Thiadens

Rondom het Kranerijt treffen we een bijzonder microreliëf aan ondermeer bestaande uit een aantal evenwijdige ruggen en geulen. Zeer sprekend is dit te zien in de bossen westelijk van de weg Pelgrimsrust-Handel. Juist op de relatief hooggelegen terreinen omtrent het Kranerijt doet zich een vormenwereld voor bestaande uit ruggen, geulen, troggen, kommen, die ik kenmerkend vind voor stromend water op relatief grote hoogte. Waar kwam dit water vandaan om deze wereld te scheppen? We treffen een zelfde situatie aan omtrent Cleefswit en in de Goorbossen te Erp en op zovele plaatsen in Noord-Brabant en elders in Nederland en Noord-België. Steeds is er sprake van een nabijheid van een laagte, waaromheen zich dit microreliëf vormde. Mijns inziens moeten we uitgaan van veengroei in dergelijke laagten. Het veen groeide in horizontale en verticale richting uit tot een veenbult en klom op tegen de hoger liggende terreinen. Op de grens van veen en zand ontstond eigenlijk een veen-zanddal, waarin zich veel water verzamelde. Water van de veenbult, regenwater en smeltwater van de sneeuw en niet te vergeten het stijgende grondwater, omdat het veen het zandlichaam afsloot. Dit vele water zocht zich op een bepaald moment een uitweg in het veen-zanddal d.w.z. in een zône relatief hooggelegen. De weg was niet gebaad, zodat het stromende water niet overal even snel kon stromen. We krijgen dus een aantal min of meer evenwijdige geulen en ook wel kommen, die kunnen wijzen op een belemmering waarbij het water ging kolken en zo neren kon vormen. Bij kommen kunnen we ook denken aan een zandlichaam, dat geheel met water was verzadigd en dat werd afgesloten door een veendek aan de bovenkant. Het zand raakt dan in beweging, zodat er kommen ontstaan zoals dat eigenlijk ook gebeurd door de opdooi na de winter in een wegdek. Veel dooiwater heeft dan het zand verzadigd en het asfalt sluit dat af. Door verkeer d.w.z. door een trilling komt dan het

zand in beweging en ontstaan er gaten. Een trilling kan ook ontstaan door het omvallen van een boom. Toen door de veenbultenactiviteit het grondwater ging stijgen is het denkbaar dat de bomen dit niet volhielden. Bij dergelijke kommem, en we vinden er heel wat naast elkaar aan de oostzijde van het Kranerijt, valt ook nog te denken aan opstijgend water, dat in de winter ijslenzen werden. Deze drukten de grond wat omhoog zodat deze barstte en het zonlicht kon beginnen aan de smelting van de lens, waarna we een pingoruïne overhielden. Omdat het veen uiteindelijk verantwoordelijk is voor het stijgende water, dat een ijslens kon worden, zou ik in dit geval spreken van 'veenpingoruïnes'. Geulen kunnen samengroeien tot een wat bredere geul of trog. Sommige evenwijdige ruggen kan men opvatten als zandbanken. Niettemin het gehele microreliëf maakt duidelijk, dat we met stromend water hebben te maken, dat zich op een hoog niveau een uitweg moest zoeken in een zône langs de veenbult. Daarom volgen de geulen op de ruggen of in de flanken van de ruggen de rug zelf. Het water kon niet van de rug afstromen, omdat veenhoogten daarlangs dit tegen gingen. We vinden een dergelijke gang van zaken dan ook alleen, waar we in de omgeving op een depressie kunnen wijzen. Vandaar ook weer hetzelfde beeld in de bossen van het Lijnt omtrent het Rouwven (in de gemeente Erp-red.). Voor Gemert dus bij: het Kranerijt, bij Cleefswit en omtrent het Zwarte Water.

Bij de op deze natuurlijke wijze ontstane geulen krijgt men direct westelijk van de zogenaamde Ossenkapel (zuidelijk van Handel) de indruk dat de mens van een aantal geulen gebruik heeft gemaakt als verkeersweg of zo men wil als karrespoorbaan (1). Het verkeer moest zich nu eenmaal aanpassen aan het microreliëf. Bescherming van het een en ander bijv. het tegengaan van crossen lijkt geboden, omdat deze vormenwereld ons iets te vertellen heeft over de periode van de veendekken. Het veen is verdwenen door klimaatsveranderingen, moertering, ontginning en oxydatie. Na het verdwijnen of bijna geheel verdwijnen daalde de grondwaterstand en kon het gaan stuiven. Veelal is dan ook een deel van genoemde structuur overstoven.

We hebben dus meestal het volgende beeld. Als we van de laagte omhoog gaan komen we in de zône met het beschreven microreliëf en nog hoger uiteindelijk in een verstuiwingsgebied. De naam de Sprenk, oostelijk van de Mortel te Gemert wijst eigenlijk op een plek, waar veel water vrij kwam toen het

veen er verdween. Ook in de naam Treurenberg bij Deurne en de naam Kreitsberg te Reek niet ver van de Graspeel komt m.i. het uitstromen van het water tot uitdrukking toen deze hoogten eindelijk veenvrij werden. Het beschreven microreliëf geeft ons een indicatie hoever het veen ongeveer gekomen is. Op deze wijze kan men een indruk krijgen omtrent de gebieden, die veenvrij bleven en waar we dus de oude bewoning en wegen mogen verwachten. Dus naast uitbreiding van het veen van de Peel hebben we ook rekening te houden met de zeer vele lokale veenbulten, die zich eens hebben uitgebreid vanuit laagtes, die ontstaan kunnen door uitwaaiing of laagtes in een dal b.v. een hoefijzermeer.

Het dorp Zwijnsbergen zuidelijk van Oedenrode ligt vlak aan de Dommel en in de restbosjes hieromtrent vond ik nogal wat bovenbeschreven geulen. Zwijnsbergen betekent dus letterlijk "Geulenberg" (Zwijn=Zwin=geul).

In het noorden van de provincie vond ik, dat uitgestrekte veendekken zijn opgeklommen tot 7 à 7½m boven NAP. Dit betekent o.a. dat de benedenlopen van de Brabantse beken of rivieren zeker zijn benut in de oudheid om door dit veenlandschap de Maas te bereiken. Dinther in Heeswijk-Dinther, ouder Dinthere, lees ik als Tinthere d.w.z. gekleurde rug, d.w.z. een zandige rug in tegenstelling tot het Wijbossche broek (Turnacum werd Doornik en Thionville is ook Diedenhoven). Westelijk van Schijndel wijst het toponiem Borne bij de hoogtelijn van 7½m op het uittredende water (de bron) op de grens van het veen en het zand. Daar liggen ook de Geelders of Gilders (Gil=geel). Ook Gilze was veenvrij. Het veen zal daar gekomen zijn tot de Lage Haansberg. Te Erp kennen we het toponiem Veluwe. Deze naam, die op zand duidt zal wel niet toevallig vlakbij de Gooren liggen. Als er niet veel zand zichtbaar is heeft het zin deze gebieden aan te duiden.

In Brabants Heem en andere heemkundebleden heb ik over deze materie geschreven - het zal alleen wel even duren voor het een en ander uit komt - en men vindt daar ook kaartjes en doorsneden van het een en ander.

Gemert heb ik nog slechts een enkele maal bezocht, maar nog niet in kaart gebracht. Niettemin verdienen genoemde structuren bescherming, omdat ze van natuurwetenschappelijke waarde zijn en ook uit een oogpunt van belevingswaarde. Ook deze vormenwereld kan indirect wat meer informatie geven omtrent de duistere eeuwen waar de geschiedbronnen zijn opgedroogd. Men moet dan het landschap bevragen en als historisch geograaf meen ik dan ook aandacht te moeten vragen voor genoemde

patronen. Er is nog het een en ander bewaard gebleven, omdat een gebied met een dergelijk microreliëf zich eigenlijk van nature niet zo leende om in cultuur te brengen. Deze vormenwereld kon zolang onbekend blijven, omdat men deze zaken niet karteerde. Wat had het immers voor zin om woeste gebieden zo nauwkeurig in kaart te brengen? En dat wat niet op de kaart staat of hetgeen niet of nauwelijks op de luchtfoto verschijnt daar gaat men nu eenmaal aan voorbij. Dr. H. Visscher begon jaren geleden met een onderzoek naar deze vormen. Daarna volgde ik, Dr. H. Visscher verklaart de genoemde structuur door te denken aan smeltwater van landijs, dat zich een uitweg zocht. Ik zelf heb geen landijs nodig, maar ga uit van veenbulten. Water stromend langs een dood ijsblok geeft geulen op relatief grote hoogte, maar evenzeer water langs een opklimmende veenmassa. Men vindt veelal in de natuur eenzelfde vorm, die echter toch weer door andere oorzaken is ontstaan. Veelal treden dan wel overeenkomstige processen op. Ik verving dus ijs door veen en kwam zodoende tot de oplossing. Overblijvende vragen zijn ondermeer: Wanneer vormde zich dit veen? In hoeverre heeft de prehistorische mens van deze vormenwereld gebruik gemaakt? Kunnen bijv. een serie evenwijdige geulen een rol spelen bij primitieve jachtmethoden? Benutting als valkuil? In hoeverre beïnvloedt een dergelijk patroon het verkeerswegennet? Al in het Atlanticum heeft zich veel veen gevormd door de stijgende grondwaterspiegel.

- (1) Begin dit jaar nam de gemeenteraad van Gemert het besluit om gedeelten van de "zandbaan" over het Kranerijt (westelijk van, en parallel aan de weg Gemert-Handel) te verkopen aan particulieren - red.

NOOT REDACTIE:

In het artikel "Veenbultenactiviteit in Gemert" poneert de historisch-geograaf Drs. H. J. M. Thiadens een geheel nieuwe theorie die micro-reliefstructuren zoals kunnen worden aangetroffen in de gebieden Kranerijt, Cleefswit en het Zwarte Water onder Gemert, moet verklaren. Bodemstructuren (en niet alleen van Gemert) zijn nog heel weinig onder de aandacht gebracht. Met belangstelling zien we daarom reacties op dit artikel tegemoet. Geïnteresseerden willen we er op wijzen dat in het archief van de heemkundekring, een zich naar het laat aanzien lijvig dossier begint te vormen van "berichten van Drs. Thiadens m.b.t. bodemstructuren in Gemert". Dit dossier ligt ter inzage in de Heemkamer.

In het hier gepubliceerde artikel van Thiadens is meermalen sprake van 'pingo' of 'pingoruïne'.

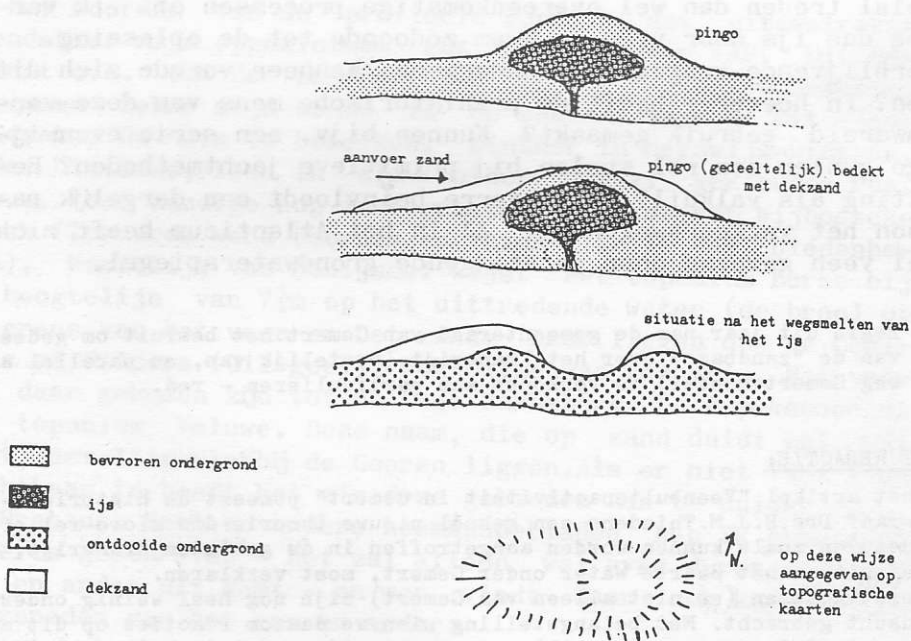
In de i.o.v. het gemeentebestuur van Gemert, door Kuiper Compagnons - Bur. van Ruimtelijke Ordening en Architectuur B.V. R'dam, samengestelde Interim-nota Structuurstudie Gemert (juli '73) werd in een enkele zin gewag gemaakt van een zeldzaamheid in Gemerts landschappen: "Nationaal gezien

maar vooral regionaal mag men over de pingo's ten oosten van Elsendorp spreken, als ware het een schaarstegoed". Men doelde hier kennelijk op de twee meertjes in Landgoed De Krim en mogelijk op de pingoruïne in de uiterste oosthoek van de gemeente bij het landgoed Bunthorst. Nu zich ook nog varianten in de vorm van 'veenpingoruïnes' (zie artikel van Thiadens) aandienen, is het o.i. nuttig ook de pingo's ten oosten van Elsendorp weer onder de aandacht te brengen.

Landgoed De Krim omvat een groot stuk ongerept gebleven Peelheide waardoor relictten uit de ijstijd (zoals pingo's) vrijwel onbeschadigd aanwezig bleven. Toch zijn de twee gaaf ogende pingo's in De Krim mede ontstaan door mensenhand. Sjang Hoeymakers - onze heemkundegids in de Peel - vertelde, dat in een droge zomer 18 à 19 jaar geleden beide pingo's, door de toenmalige eigenaar van het landgoed werden uitgediept om te dienen als drinkplaatsen voor het wild. De veel minder bekende pingoruïne, met een oppervlakte van om en nabij 1 ha, gelegen tegen de Bunthorst is tot op heden wél (vrijwel) onbeschadigd in Gemerts Peellandschap blijven liggen. En dat is een zeldzaamheid waar Gemert zuinig op dient te zijn !

Hieronder is schematisch weergegeven hoe het ontstaan van deze pingo's is gedacht (overgenomen uit: Brabants Landschap 1977, nr.44, p.21).

Red. - Ad Otten

Voor het ontstaan van pingo's is een stabiele of zich uitbreidende voortdurend bevroren bodem nodig. Zij zijn dus gebonden aan gebieden, waar de gemiddelde jaartemperatuur tenminste net iets beneden de 0° C ligt. In het Laatglaciaal nam de windwerking toe en werd op grote schaal van West-Zuid-West naar Oost-Noord-Oost zand verstuiven.

De bultvormige pingo vormde daarbij een obstakel, waardoor zich ervoor en erachter dekzand ophoopte. Aan het einde van het Laatglaciaal was het klimaat zoveel warmer geworden dat de vegetatie meer aaneengesloten werd. De verstuiving kwam daardoor tot stilstand. De ijslens smolt; waardoor een smeltgat ontstond.